

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Bestaat een recht om te ridiculiseren?

Cliteur, P.B.

Citation

Cliteur, P. B. (2007). Bestaat een recht om te ridiculiseren? *Strafblad*, 5, 375-382. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20316>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20316>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Bestaat een recht om te ridiculiseren?

P.B. Cliteur*

De Amerikaanse rechtsfilosoof Ronald Dworkin schreef naar aanleiding van de Deense cartoon-affaire een artikel onder de titel “The Right to Ridicule”.¹ Bestaat een recht om te ridiculiseren (Van Dale: belachelijk maken, bespottelijk voorstellen)? Die vraag valt niet eenvoudig te beantwoorden, want de eerste verduidelijking die we moeten aanbrenge betreft het woord ‘recht’. Wat is een recht?

Het woord ‘recht’ verwijst naar een door de wet, de gewoonte, de jurisprudentie of het verdrag beschermd belang van een burger. Je hebt dus een ‘recht’ als je in één (en liefst meerdere) van die rechtsbronnen kan aanwijzen dat jouw belang als beschermd is aangemerkt. Dit is het geval met vrijheid van meningsuiting. Art. 10 van het Europees Verdrag voor de rechten van de mens bevat de volgende tekst:

“Een ieder heeft recht op vrijheid van meningsuiting. Dit recht omvat de vrijheid een mening te koesteren en de vrijheid om inlichtingen of denkbeelden te ontvangen of te verstrekken, zonder inmenging van enig openbaar gezag en ongeacht grenzen. (...)”

Hier staat niet: “Een ieder heeft het recht anderen opvattingen te ridiculiseren”. Of: “Een ieder heeft het recht een ander te beledigen en belachelijk te maken, hem te kwetsen in zijn diepste overtuigingen”. Omdat daar geen sprake van is, is weliswaar het recht op vrijheid van meningsuiting gewaarborgd, maar het recht op beledigen en ridiculiseren niet.

Maar zou een dergelijk benadering niet te beperkt zijn? Met dezelfde logica zouden we kunnen stellen dat men ook niet het recht heeft om te bidden, immers dit wordt niet expliciet als beschermenswaardig belang in de grondwet of een internationaal verdrag geformuleerd. Wat daar alleen staat, is dat men de vrijheid heeft om zijn godsdienst te belijden.

Het zal duidelijk zijn dat wie op een dergelijke manier te werk gaat een veel te beperkte uitleg geeft aan de bestaande mensenrechtenverdragen en grondwetten. Een recht op bidden is *geïmpliceerd* in het recht op vrijheid van godsdienst. Bidden is namelijk een integraal onderdeel van godsdienst. De vraag die we ons dus moeten stellen ten aanzien van het recht tot ridiculiseren is of we de meningsuiting waarbij een ander of zijn wereldbeschouwing wordt bespot en beschimpt, kan zien als integraal onderdeel van de vrijheid van meningsuiting.

In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw werd die vraag met een onomwonden ‘ja’ beantwoord. Niet alleen door individuele schrijvers, maar ook door de instanties die geroepen zijn om daarover op bindende wijze te beslissen.

Over de uitleg van het Europees Verdrag van de rechten van de mens gaat het Europees Hof voor de rechten van de mens. Dit Hof deed in 1976 een uitspraak die voor onze vraag van belang is. Daarin bepaalde het Hof dat vrijheid van meningsuiting, zoals gewaarborgd in art. 10 van het verdrag, niet alleen van toepassing is op informatie en op ideeën die goed liggen (“are favourably received”) of die geen aanstoot geven

* P. Cliteur is hoogleraar encyclopedie van de rechtswetenschap, Universiteit Leiden. In 2007 schreef hij het boek *Moreel Esperanto*.

1 Dworkin, ‘The Right to Ridicule’, in: *New York Review of Books*, 12 maart 2006.

(“are inoffensive”) of waar mensen onverschillig tegenover staan (“a matter of indifference”). Nee, zei het Hof, vrijheid van meningsuiting die bestaat ook voor informatie en ideeën “that offend, shock or disturb the State or any sector of the population.” Als verklaring daarvoor stelt het Hof: “Such are the demands of that pluralism, tolerance and broadmindedness without which there is no ‘democratic society’”.

Nu moeten we altijd bedenken dat ook deze vrijheid van meningsuiting zoals geïnterpreteerd door de hoogste interpreterende instantie, het Europese Hof voor de Rechten van de Mens, niet onbeperkt is. In het tweede lid wordt dan weer aangegeven dat die vrijheid kan worden beperkt op bepaalde gronden, maar, en dat is belangrijk, *in beginsel* heeft men dus het recht om informatie en ideeën te proclameren “that offend, shock or disturb”.² Om dat beginsel gaat het mij hier.

Interessant is ook wat daarop volgt, namelijk dat de ideeën en de informatie die art. 10 beschermt niet alleen voor de *staat* een steen des aanstoets mogen vormen, maar ook voor “any sector of the population”.

Dit principe, neergelegd in deze uitspraak, zou men kunnen zien als het hoogtepunt van de Europese beschaving. De bloei van die Europese beschaving is intiem met dit beginsel verbonden. Laat ik een paar opmerkingen maken over de geschiedenis van dat recht om te ridiculiseren.

Ridiculiseren: Molière, Aristophanes en Voltaire

Een meester in het ridiculiseren was de Franse toneelschrijver Molière (1622-1673), bekend vanwege zijn satirische komedies. Hij begon zijn carrière in 1659 met *Les Précieuses ridicules*,

maar daarop zouden nog ongeveer dertig kluchten en blijspelen volgen. Het succes van Molière leverden hem de gunst en ook de bescherming op van Lodewijk XIV. Tot op de dag van vandaag worden zijn stukken opgevoerd.

Een andere meester in het ridiculiseren was de Griekse toneelschrijver Aristophanes (456 v.o.j.-386 v.o.j.). Hij wordt wel de ‘vader van de komedie’ genoemd. Veel van zijn toneelstukken hadden een politiek onderwerp waarbij beroemde bestuurders en prominente burgers van zijn tijd niet werden gespaard. Uit de antieke bronnen kunnen we ook opmaken dat hij verschillende keren vervolgd is omdat hij ook machtige en bekende Atheners op de korrel nam.

Het meest beruchte geval van dat laatste is wat Aristophanes schrijft in *De Wolken* (423 v.o.j.) over de bekendste filosoof uit de oudheid: Socrates. Hierin maakt de toneelschrijver een vorm van ‘volwasseneneducatie’ belachelijk, namelijk het onderricht dat in de aristocratische kringen van zijn tijd courant was. Veel van die aristocraten lieten zich onderwijzen door de zogenaamde Sofisten, leraren in de welsprekendheid die de pretentie hooghielden dat zij hun leerlingen konden leren hoe zij een publiek konden overtuigen (konden ‘bespelen’, zou men misschien beter kunnen zeggen).

Nu maakte Socrates geen deel uit van die Sofisten. Integendeel, hij distancieerde zich van hun relativistische opvattingen. Socrates dacht, net als Plato, dat de Sofistiek in nihilisme moest eindigen. Maar daar houdt Aristophanes geen rekening mee. Hij portretteert Socrates als één van die Sofisten en bespot hun leringen.

Plato, Socrates’ beroemdste leerling, laat in zijn *Apologie* van het optreden van Socrates doorklinken (18d) dat het beeld dat Aristophanes van Socrates geschetst heeft mede debet is aan het treurige lot van Socrates, namelijk dat hij

2 Jacobs & White, *The European Convention of Human Rights*, Third Edition, bewerkt door Clare Ovey and

Robin White, Oxford University Press, Oxford 2002, p. 277.

bij de Atheners in ongenade viel en tot de dood veroordeeld werd. Aristophanes zou dit mede op zijn geweten hebben. Als hij Socrates niet zo – wij zouden nu zeggen – ‘gedemoniseerd’ of ‘gestigmatiseerd’ had, dan zou hij nooit veroordeeld zijn geweest tot het drinken van de gifbeker.³

In het geval van Molière waren het gewone burgers die werden bespot, bij Aristophanes was het een filosoof. Een derde voorbeeld dat ik zou willen geven van een ridiculiserende kritiek betreft een religieuze leider.

De Franse schrijver die een eeuw na Molière een enorme reputatie opbouwde als een intellectuele spotgeest was Voltaire (1694-1778). In 1741 werd zijn toneelstuk *Le Fanatisme ou Mahomet le Prophète* opgevoerd.⁴ Het stuk was onmiddellijk populair bij de geestelijkheid omdat hierin Mohammed werd afgebeeld als een oude en machtsbeluste cynicus die een jonge volgeling tot een politieke moord aanzet. Toch werd het toneelstuk verboden in 1742, maar dat was niet vanwege de islamkritische stemming die eruit sprak, maar omdat de katholieke autoriteiten zich realiseerden dat men het stuk ook heel anders zou kunnen interpreteren dan als een kritiek op de grondlegger van de islam. Voltaire sprak dan wel over Mohammed, maar bedoelde hij niet eigenlijk de katholieke kerk? Was het stuk niet een bedekte kritiek op het Christendom, eventueel op alle vormen van (intolerant) geloof? En had hij niet om de censuur en repercussies te vermijden het maar gepresenteerd in de bedrieglijke vorm van een kritiek op slechts één geloof?

Dat was de interpretatie die al snel courant werd en het stuk kon niet worden opgevoerd in Frankrijk. Tegenwoordig is dat nog steeds moeilijk, maar dan weer omdat het wordt gezien als kritiek op één specifieke vorm van geloof.

Satire en spot als onderdeel van de culturele erfenis van Europa

Ik geef deze voorbeelden van Molière, Aristophanes en Voltaire natuurlijk niet zonder reden. Die reden is dat ik wil laten zien dat als we het recht om te ridiculiseren niet zouden erkennen, we een aanzienlijk deel van onze culturele erfenis overboord zouden moeten gooien. De drie genoemde schrijvers zijn namelijk maar het topje van de ijsberg. Als de Deense tekenaars niet het recht zouden hebben Mohammed te ridiculiseren dan heeft ook Voltaire dat recht niet in zijn toneelstuk.⁵ En als we aan Voltaire dat recht niet zouden toekennen, waarom zouden we het dan wel toekennen aan Aristophanes? Omdat Aristophanes een filosoof bespot en niet een religieuze leider? Maar wat is dan precies het verschil tussen een religieuze leider en een filosoof? Is de ene een ‘heilige figuur’ en de ander ‘slechts’ een seculiere geleerde? Maar waaruit blijkt die heiligheid dan? Uit de heftigheid van de verontwaardiging waarmee gelovigen hun heilige figuren menen te moeten beschermen terwijl filosofen niet proberen door dwangmaatregelen de reputatie te beschermen van hun ideologische iconen? Maar dat zou een premie zijn op verontwaardiging en intolerantie. Is dat wel verstandig? De filosoof A.C. Grayling denkt

3 Zie over het proces van Socrates: Bury, J.B., ‘The Trial of Socrates’, 1926, in: J.B. Bury, *Selected Essays*, Edited by Harold Temperley, Amsterdam: Adolf M. Hakkert 1964, p. 75-90.

4 Voltaire, *Le Fanatisme ou Mahomet Le Prophète*, Tragedie, Postface par Jérôme Vérain, Paris: Éditions Mille

et une Nuits 2006 (1753).

5 Over de Deense cartoonkwestie is een uitstekend boek geschreven door: Jespersen, Karen, & Pittelkow, Ralf, *Islamisten en naïvisten. Een aanklacht*. Met een inleiding van Afshin Ellian, Amsterdam: Nieuw Amsterdam 2007.

van niet. Zijn argument daarvoor verwoordt hij als volgt:

“It is time to reverse the prevailing notion that religious commitment is intrinsically deserving of respect, and that it should be handled with kid gloves and protected by custom and in some cases law against criticism and ridicule.”⁶

Dat is verrassend geformuleerd: “law against criticism”. Daar zou men de godslasteringbepalingen mee kunnen bedoelen die zowel in het Britse recht alsook in het Nederlandse recht nog steeds bestaan. Onze voormalige Minister van Justitie wilde ze zelfs nieuw leven inblazen, kennelijk in de veronderstelling verkerend dat als de staat nu maar waakt over de goede naam en faam van de Allerhoogste de individuele gelovigen het wel uit hun hoofd zullen laten om het schenden van Zijn reputatie op gewelddadige wijze te wreken. Maar dit is te optimistisch gedacht: Mohammed B. is niet tevreden met drie maanden celstraf voor de blasfemist. Hij wil niets minder dan de doodstraf. Dus wanneer minister Donner werkelijk een handreiking zou willen doen aan de fanatici dan zou hij niet alleen het vervolgingsbeleid ten aanzien van de artikelen 147 Sr. en 429 Sr moeten revitaliseren, maar ook art. 114 van de grondwet moeten wijzigen (“De doodstraf kan niet worden opgelegd”). En daartoe is hij nu juist niet bereid.⁷

Hiermee lijkt de vraag beantwoord of een recht bestaat om te ridiculiseren. Dat recht bestaat. Het is een integraal onderdeel van de vrijheid van meningsuiting. Bovendien, zo zou men kunnen toevoegen, bestaat dat recht terecht. Gedachten zijn vrij, meningen zijn dat ook. Wie een mening van een ander ridicuul acht,

heeft ook het recht dat te zeggen. Vrijheid van godsdienst betekent dat men vrij is in het belijden van zijn eigen religieuze overtuiging, niet dat men anderen kan verbieden die overtuiging ter discussie te stellen.

Maar toch is dit slechts de helft van het verhaal. Ik heb hiervoor eens uitspraak aangehaald van het Europese Hof voor de rechten van de mens uit 1976. Misschien was dat moment, 1976, wel een hoogtepunt, maar tevens een omslagpunt in de Europese geschiedenis. De opvatting die het Europese Hof in 1976 presenteerde was bepaald uniek. Het constitutioneel en verdragrechtelijk gewaarborgde recht om opvattingen te huldigen die anderen zouden kunnen ‘choqueren’, waaraan zij ‘aanstoot’ zouden kunnen nemen en die hen zouden kunnen ‘verontrusten’ bestaat bijna nergens op de wereld. En niet alleen is het uitzonderlijk in geografisch opzicht, maar ook historisch: tijdens het overgrote deel van de Europese geschiedenis werd van een veel beperktere opvatting van uitingsvrijheid uitgegaan. Bedenk wel: Socrates kreeg de gifbeker. Molière wist heel goed waarmee te spotten viel en waarmee niet. Voltaire versleutelde de betekenis van zijn werken of liever gezegd: hij trok een rookgordijn op over zijn ware bedoelingen. Frank Zappa kon dan heel aardig zeggen “Nobody has the right to be offended”, maar voor het overgrote deel van de Europese geschiedenis was men dat wel en wist men ook de autoriteiten ertoe te bewegen dat wie schokkende dingen zei over de dominante godsdienst buiten de samenleving werd geplaatst.

In feite is de recente trend tot het intimideren of zelfs ter dood brengen van blasfemisten het opnemen van een oude praktijk. Vrijheid van meningsuiting in de zin zoals dit omlind is door

6 Grayling, A.C., *Against all Gods: Six Polemics on Religion and an Essay on Kindness*, London: Oberon Books 2007, p. 15.

7 Zie ‘Het debat over de uitspraken van minister Nawijn over een mogelijke herinvoering van de doodstraf’, in: *Handelingen 2002-2003*, nr. 22, Tweede Kamer, p. 1455-1481.

het Europese Hof in de Handyside-zaak bestaat op Europese bodem ongeveer 150 jaar. Grondweg kan men zeggen: gedurende de negentiende eeuw en in de twintigste eeuw tot aan 1989. De negentiende eeuw is van belang omdat toen voor het eerst het mogelijk was vrij over godsdienst te schrijven zonder dat men behoefde te vrezen voor de brandstapel. Men kon natuurlijk wel uit een hoogleraarspost worden gezet. Dat gebeurde met D.F. Strauss (1808-1874). In *Das Leben Jesu* (1835-1836) had Strauss elke verwijzing naar bovennatuurlijke zaken vermeden. Hij werd uit zijn professoraat in Tübingen gezet en zijn academische loopbaan was daarmee beëindigd. Ernest Renan (1823-1892) was min of meer hetzelfde lot beschoren en met een vergelijkbaar standpunt, zoals ontwikkeld in zijn *Vie de Jesus* (1855). Renan verloor zijn leerstoel aan het Collège de France.⁸ Ludwig Büchner (1824-1899), schrijver van het meer populaire *Kraft und Stoff* (1855) werd eveneens uit Tübingen verdreven.⁹ Maar hoe vervelend ook, dit was niets vergeleken bij de sancties die in voorafgaande eeuwen konden worden opgelegd.

De omslag van 1989

Deze periode van vrijheid in het kritiseren van alle opvattingen, religieuze zowel als niet religieuze, duurde tot ver in de twintigste eeuw. In 1989 vond echter een omslag plaats. Toen was tien jaar een radicaal islamistisch bewind aan de macht in Iran en een zelfbewuste religieuze

leider, Ayatollah Khomeini, formuleerde een doodsvonniss over de Britse schrijver die het begin zou vormen van een trend. Khomeini formuleerde het als volgt:

“In naam van Hem, de Hoogste. Er is slechts één God tot wie wij zullen wederkeren. Ik informeer alle oprechte moslims op de wereld dat de schrijver van het boek dat wordt aangeduid als de *Duivelse Verzen* – dat is samengesteld, gedrukt en verschenen als verzet tegen de islam, de Profeet en de Koran – en al diegenen die hebben bijgedragen aan de publicatie van de inhoud ter dood veroordeeld zijn. Ik doe een beroep op alle oprechte moslims hen snel te executeren, waar zij ook mogen zijn, zodat niemand anders het aan zal durven de heiligdommen van de moslims te beledigen. Ieder die daarbij zal omkomen zal met de wil van God een martelaar worden. Ter aanvulling, iedereen die toegang heeft tot de schrijver van het boek maar niet bij machte is hem te executeren moet hem uitleveren aan het volk zodat hij voor zijn daden kan worden gestraft. Moge de vrede en genade van God en zijn zegeningen met u zijn.¹⁰”

De intimidaties aan het adres van de makers van de Deense cartoons, de doodsbedreigingen voor Lars Vilks (een Zweedse cartoonist die Mohammed met een hondenlichaam afbeeldde),¹¹ de moord op Theo van Gogh – het vindt allemaal hier zijn oorsprong.¹² Door Khomeini werd de trend gezet.

8 Pitt, Alan, ‘The Cultural Impact of Science in France: Ernest Renan and the Vie de Jesus’, in: *The Historical Journal*, Vol. 43, No. 1 (Mar., 2000), p. 79-101.

9 Zie: Bury, J.B., *A History of the Freedom of Thought*, London: Thornton Butterworth 1932 (1913), p. 137, 227.

10 Ruhollah al-Musavi al-Khomeini, 25 Bahman 1367. Zie over de kwestie: Pipes, Daniel, *The Rushdie Affair. The Novel, the Ayatollah, and the West*, Second Edition

with a postscript by Koenraad Elst, Transaction Publishers, New Brunswick (USA) and London (UK) 2003, p. 28.

11 Zie over hem: Sjouwerman, Petra, ‘Bedreigde tekenaar Vilks heeft geen spijt; “Scène tien is de Al-Kaida-aria”’, in: *Trouw*, 12 oktober 2007.

12 Cliteur, Paul, Godslastering en zelfcensuur na de moord op Theo van Gogh, in: *Nederlands Juristenblad*, Afl. 2004/45, 17 december 2004, p. 2328-2335.

Hoe men op die trend moet reageren is voor westerse democratische rechtsstaten nog steeds de vraag. Men kan zonder overdrijving zeggen dat het een volledig onopgelost probleem is. Als we ons beperken tot de reactie van prominente intellectuelen kan men zeggen dat zij de oplossing zoeken in oproepen tot meer 'begrip', 'geduld', 'respect' en 'dialoog'. Maar het is zeer de vraag of fanatici daardoor gepacificeerd zullen worden. Gooi een leeuw een stuk rauw vlees toe en dat smaakt alleen maar naar meer.

Als voorbeeld van zo'n 'respectdenker' zou ik willen verwijzen naar de bekende filosoof Michael Ignatieff. In een boek over vrijheid van meningsuiting publiceerde hij een bijdrage waarin hij schrijft:

"Since millions of people identify themselves by their religious faith, it is as wrong to insult a person for their religion, as it is to insult them for their race."¹³

Op het eerste gehoor klinkt dit heel redelijk. Miljoenen mensen identificeren zich met hun geloof. Waarom zou men dan mensen gaan beledigen op grond van wat zij geloven? Is dat niet even ernstig en zinloos als hen beledigen op grond van het ras waartoe zij behoren?

Maar die schijn van redelijkheid bladdert wat af als men iets langer nadenkt over zowel de verzwegen premissen van de redenering van Ignatieff als ook de consequenties van zijn opstelling.

Eerst iets over een verzwegen premisse. Ignatieff schrijft dat het verkeerd is iemand te beledigen vanwege zijn religie. Voorondersteld aan een dergelijke opmerking is dat Ignatieff reden heeft om aan te nemen dat mensen worden beledigd *vanwege* hun religie. Dat zou moeten betekenen dat een groep mensen bestaat, laten

we ze de 'beledigers' noemen, die speciaal omdat andere mensen een andere religie hebben dan zij zelf (of überhaupt omdat mensen een religie hebben en de 'beledigers' dat niet hebben) die gelovigen gaan beledigen.

Welke boosaardige monsters heeft Ignatieff in gedachte? Bestaan zulke mensen wel? Sommigen waren beledigd, gekwetst en verontrust door hetgeen Aristophanes naar voren bracht. Maar dat wil niet zeggen dat het de Griekse toneelschrijver om niets anders te doen was dan het beledigen van mensen op grond van hun politieke of wereldbeschouwelijke opvattingen. Sommigen namen in de tijd van Voltaire ernstig aanstoot aan zijn ideeën. Maar dat betekent niet dat Voltaire geen andere motieven en idealen had dan aanstoot geven. Sommigen meenden dat de opvattingen van Galileo en Darwin 'choqueerden', 'aanstoot gaven' en 'verontrustten'. Maar dat wil niet zeggen dat het Galileo en Darwin daarom te doen was. Kortom, de motieven die Ignatieff de 'beledigers' toedicht zijn onjuist.

Nu zullen die verwijzingen naar Aristophanes, Voltaire, Darwin en Galileo misschien sommigen niet bevredigen. Daarom gaat het tenslotte niet, zal men zeggen. Het gaat om mensen als Theo van Gogh. Maar dat is zeer de vraag of het daarom gaat. Daarom ging het Khomeini niet. Hem ging het om een romancier. Ook Mohammed B. heeft tijdens zijn proces duidelijk aangegeven dat het hem niet om het beledigend karakter ging van wat Van Gogh schreef. Het ging hem om het beledigen van de profeet. En dat betekent dat volgens de criteria die de moordenaar van Van Gogh uiteenzet net zo goed de vertolker van het toneelstuk van Voltaire vermoord zou kunnen worden als Van Gogh.

Het ligt dus veel ingewikkelder dan Ignatieff ons voorspiegelt. Als we – zoals hij ons aanraadt –

13 Ignatieff, Michael, 'Respect and the Rules of the Road', in: Lisa Appignanesi, ed., *Free Expression is No Offence*,

London: Penguin Books 2005, p. 127-136, p. 129.

het als een *fait accompli* gaan beschouwen dat het mensen vrijstaat zich zodanig te 'identificeren' met een geloof dat zij daarmee een vrijbrief krijgen om dat geloof te immuniseren tegen elke vorm van kritiek dan zet Ignatieff niet alleen de klok van de Europese jurisprudentie uit de Handysidezaak terug, maar zet hij de bijl aan de wortels van de Europese beschaving. Datgene wat Ignatieff zo luchtigjes en totaal niet overdacht neerzet als 'mensen beledigen vanwege hun geloof' is in feite het recht op grond waarvan Jezus Christus het Jodendom van zijn tijd van kritische kanttekeningen kon voorzien, Mohammed het veelgodendom kon kritiseren, Luther de Reformatie kon beginnen en veel meer. Precies die vrijheid heeft ertoe geleid dat de paus in Rome niet meer de uitspraken doet die Ayatollah Khomeini nog steeds doet.¹⁴

Laten we nog één keer terugkeren naar onze centrale vraag: bestaat een recht om te ridiculiseren? Ik heb die vraag voorlopig bevestigend beantwoord. We hebben tenslotte een 'recht' wanneer het gaat om een door de rechtsbronnen beschermd belang. En in wet, verdrag en jurisprudentie kunnen we lezen dat spot, satire en het op een aanstootgevende wijze uitdragen van meningen en informatie wordt beschermd door het recht.

Maar wat nu wanneer het recht door de staat niet wordt afgedwongen? We spreken wel van een *lex imperfecta*. Stel nu eens dat de staat in

een officieel document vroom verklaart "Een ieder heeft recht op vrijheid van meningsuiting", maar men blijft nalatig met de sterke arm de filosofen en schrijvers te beschermen die tot voorwerp van terroristische belangstelling zijn gemaakt. Stel dat de Britse staat tegen Rushdie zegt: "tja, als jij zulke onaardige dingen schrijft over een religieuze leider, dan moet je zelf ook maar opdraaien voor de consequenties". Of stel dat de Franse overheid tegen de filosoof Robert Redeker zegt die een kritisch artikel over de profeet heeft geschreven:¹⁵ "als je zulke kritische stukken schrijft, moet je niet verbaast zijn dat je met de dood wordt bedreigd, daar kunnen wij ook niets aan doen". Of stel dat de staat iemand die hoog op de hitlijst staat van het internationaal terrorisme onbeschermd de straat opstuurt en zegt: "Ga zelf maar voor je beveiliging zorgen – het wordt ons te duur". Stel. Wat dan? Bestaat dan nog wel een 'recht' om te ridiculiseren? Of bestaat dat alleen maar op papier?

Toen Spinoza in 1670 in het Latijn zijn *Theologisch-politiek Traktaat* publiceerde liet hij de titelpagina blank.¹⁶ Waarom deed hij dat? Hij schreef onder de Unie van Utrecht (1579), toen de noordelijke gewesten zich in een federatie verenigden om de Spaanse Inquisitie van het lijf te houden. Men had toch vrijheid van meningsuiting in die tijd?

Jawel, maar Spinoza was zo voorzichtig niet te vertrouwen op papier. Op 27 juli 1656 was hij geëxcommuniceerd uit de Joodse gemeente en

14 Wie een beeld wil krijgen van het verzet van het Vaticaan tot ver in de negentiende eeuw tegen de geest van de moderne tijd kan terecht bij: Bury, J.B., *History of the Papacy in the 19th Century*, Edited, with a Memoir, London: McMillan and Co. Limited 1930.

15 Dat gebeurde in: Redeker, Robert, 'Face aux intimidations islamistes, que doit faire le monde libre?', in: *Le Figaro*, 19 septembre 2006. Hij vertelt zijn verhaal in: Redeker, Robert, *Il Faut tenter de Vivre*, Paris: Seuil 2007. Commentaren op de zaak vindt men in:

Gaubert, Patrick, *Combattre l'obscurantisme*, Avec Robert Redeker, Paris: Éditions Jacob-Duvernet 2007.

16 Zie in het Nederlands: Spinoza, *Theologisch-Politiek Traktaat*, 1670, Uit het Latijn vertaald, ingeleid en van verklarende aantekeningen voorzien door F. Akkerman, Amsterdam: Wereldbibliotheek 1997; in het Engels: Spinoza, Benedict de, *Theological-Political Treatise*, L. 1670, Edited by Jonathan Israel, Cambridge University Press, Cambridge, New York 2007.

hij wist dat de vrijheid van onderzoek, de vrijheid van geweten, de vrijheid van meningsuiting een relatieve aangelegenheid waren in die zin dat de feitelijke vrijheid (goed te onderscheiden van het papier) afhankelijk is van de bereidheid van de staat om met de sterke arm mensen te beschermen tegen de fanatici die geweld gebruiken.

In de geschiedenis van het denken zijn niet alleen de mensen van belang die nieuwe gedachten ontwikkelen, maar ook de personen of instanties die bereid zijn de commotie die dat met zich mee brengt te weerstaan en de personen te beschermen die de gramschap van de licht onvlambare massa opwekken. Frederik de Wijze was zo iemand (1463-1525), de beschermheer van Luther. Als Frederik de Wijze niet zijn burgt en bescherming had aangeboden aan Maarten Luther dan zou deze zijn vermoord door fanatici, al dan niet in opdracht van de paus.

In dat licht is opnieuw onze vraag van belang: bestaat een recht te ridiculiseren? Maar deze vraag komt nu in een geheel ander licht te staan. Niet alleen de papieren bepalingen van verdra-

gen en grondwetten zijn van belang, niet alleen wat de regeringen *zeggen* bepaalt het antwoord van die vraag, maar ook wat regeringen bereid zijn te *doen*. Onder de huidige omstandigheden kan dat zelfs betekenen: wat zij bereid zijn te betalen.

De vrijheid van meningsuiting was tot voor kort een klassiek grondrecht. Dat wil zeggen een recht dat bestaat wanneer de overheid zich onthoudt van interventies. In toenemende mate is dat niet meer het geval met art. 7 van de Nederlandse grondwet en art. 10 van het EVRM. Dat is geen klassiek grondrecht meer, zoals in de handboeken van het staatsrecht beschreven staat. De overheid kan de vrijheid van meningsuiting namelijk alleen maar overeind houden wanneer men bereid is tot vergaande interventies op het terrein van de daadwerkelijke bescherming van onwelgevallige opvattingen. Zolang de overheid niet bereid is zich die inspanning te getroosten bestaat in Nederland en andere landen waar zich soortgelijke problemen voordoen de vrijheid van meningsuiting alleen maar op papier.